

DE DEPOTVONDST VAN OVERLOON EN DE BRONSTIJD IN NOORD-BRABANT

Nadat wij in vorige jaargangen van dit tijdschrift vonden uit de oudste steentijd (palaeolithicum) en uit de late steentijd (neolithicum) hebben behandeld, willen we thans onze blik richten op de bronstijd. De tijd is voorbij dat deze zo belangrijke periode in onze voorgeschiedenis vrijwel verwaarloosd werd. De vele opgravingen van de laatste decennia, waarbij bronzen voorwerpen uit grafheuvels voor den dag kwamen, ook in Brabant, hebben overtuigend aangetoond dat ons land in de eeuwen, liggende tussen 1800 en 1000 v. Chr., wel degelijk een intense bewoning heeft gekend. Het zijn vooral de verdiensten van VAN GIFFEN en zijn medewerkers geweest, hierop nieuw licht te hebben doen vallen, nadat BOELES reeds in een artikel in „de Gids” van 1920 het bestaan van een kenmerkende bronstijd-beschaving had aangetoond. Wanneer wij in het volgende naar aanleiding van een zogenaamde depotvondst iets meer over de plaats van Brabant in de Europese beschaving tijdens de bronstijd kunnen zeggen, dan is dit echter te danken aan het voortreffelijke werk van een jongere praehistoricus, wiens nog ongedrukte dissertatie, in 1945 de philosophische faculteit der Universiteit van Rostock voorgelegd, nog nimmer in wijdere kring de zo verdiende bekendheid heeft gevonden. Wij bedoelen hier het werk van Dr. P. FELIX, „Das zweite Jahrtausend vor der Zeitrechnung in den Niederlanden, Studien zur niederländischen Bronzezeit”, dat wij in manuscript mochten raadplegen. Aan dit werk ontlene we dus de zakelijke gegevens; we bespreken daarna de conclusies waartoe de schrijver op grond daarvan is gekomen en die juist voor Brabant van zo groot belang blijken. Wij danken de directie van het Museum van het Provinciaal Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen te 's-Hertogenbosch voor het afstaan van een foto van de vondst van Overloon en voor het geven van enkele inlichtingen over de omstandigheden van deze vondst.

In het jaar 1934 werd op de grens van Brabant en Limburg, in een terrein, genaamd „de Klippen”, grenzende aan de zogenaamde „pesten”, tussen Overloon en Venray, door TH. PEETERS een vondst gedaan van een klein aantal bronzen voorwerpen, die thans een opvallende plaats gekregen hebben tussen de schatten van het Museum te 's-Hertogenbosch. Aangetroffen werden bij toevallige graafwerkzaamheden: een kort zwaard (8369), een tweede analogo exemplaar, waarvan echter de gevestplaat door de schop werd afgestoken die later onvindbaar bleek (8370), een bijl

(8373), een naald (8374), een versierde (8372) en een onversierde sperpunt (8371).

Over de omstandigheden, waaronder deze vondst in de aarde lag, is niets bekend. Het kan zijn dat het hier het graf betreft van een krijgsman. Merkwaardig zou dan echter de vondst van een tweede zwaard en van een tweede speer zijn, want al in de bronstijd droeg de krijgsman slechts èèn zwaard. Vermoedelijk moeten we dus de interpretatie als grafgiften van deze vondsten afwijzen. Er blijft dan over een verklaring als zogenaamde depotvondst of schatvondst. Verscheidene bronzen voorwerpen kunnen om meer dan één reden tezamen in de grond gestopt zijn: meestal zijn zij óf het eigendom van een handelaar geweest die zijn waar in de grond begroef om deze later weer op te halen, óf in tijden van gevaar door hun bezitter in de grond verborgen, ofwel met een religieuze bedoeling, als wijfster aan goden, neergelegd. Voor de vondst van Overloon valt het moeilijk, uit deze drie mogelijkheden een keuze te doen. Men zou hier evengoed kunnen denken aan een handelaar, die, alvorens de ongewisse reis door de Peel te aanvaarden, een deel zijner eigendommen aan de grond toevertrouwde, als aan een offer, terwijl de derde mogelijkheid, het verstoppen bij dreigend gevaar, eveneens niet uitgesloten te achten is.

Vondsten als deze bieden ons met vondsten uit graven de grondslag voor een chronologie. Immers, als deze voorwerpen, om welke reden dan ook, samen in de grond gestopt zijn, dan zijn ze dus uit dezelfde tijd. Aldus krijgt men een inzicht, welke bijlvorm gelijktijdig in gebruik was met een bepaald zwaard. Alle voorwerpen bijeen zijn dus als regel vertegenwoordigers van één bepaalde periode. Van de vormen te Overloon gevonden geldt, dat zij dateren uit het einde van de eerste en het begin van de tweede periode van de bronstijd (volgens het systeem dat de Zweed MONTELIUS opgesteld heeft).

Deze tijd wordt gekenmerkt door het feit dat op vele plaatsen in Europa, dan voor het eerst ook in Zuid-Scandinavië en Denemarken, een eigen bronsindustrie opkomt. Vroeger werden de voorwerpen als regel vervaardigd ter plaatse, waar het metaal uit het erts gewonnen werd, of minder dikwijls, waar een industrie- en handelscentrum lag, zoals bijv. in Remedello in Italië. Ertsmijnen bestonden in Spanje, Wales en Midden-Duitsland al heel vroeg. Zo beschreven we in 1940 een stenen strijdhamer der bekercultuur, gevonden in Midden-Limburg, waarvan de houten steel ten dele bewaard gebleven is, en waar op de kop van die steel bronzen spijkertjes en smalle ringen een ornament vormen.

Het is begrijpelijk dat, zolang niet iedere cultuur een eigen bronsindustrie bezit en nog niet uit het geïmporteerde materiaal zelf de gebruiksvoorwerpen smeedt die men nodig heeft, vondsten als deze wel spreken van handel, doch niets zeggen omtrent de herkomst en aard hunner gebruikers.

Thans evenwel, nu we dus constateren dat in vele gebieden een eigen industrie met eigen vormgeving opkomt, ligt het probleem gunstiger. De mogelijkheden, het bronzen wapentuig en gereedschap in bezit te krijgen, werden groter in aantal en men ontdekt invloedssferen, waarbinnen de producten van een bepaalde kunstnijverheid blijkbaar verhandeld werden. Een dergelijke handel stelt voorop, dat men in vrede met elkaar leeft, dezelfde smaak bezit en geregeld bij dezelfde fabrikant zijn waren betreft.

Het wordt dus van belang vast te stellen, in welke richting we naar

analogieën moeten zoeken. Met de gebieden, waar we deze vinden, bestonden verbindingen en zekere affiniteiten tussen de bevolking dier gebieden. Bezien we nu in dit licht de voorwerpen nader: de zwaarden zijn kort en bezitten aan de bovenkant een ovale plaat, waarin vier gaten zijn geboord, om de greep uit vergankelijk materiaal, waarschijnlijk hout, mee te bevestigen. De aanhechting van deze greep blijkt een duidelijk spoor te hebben achtergelaten door een verkleuring in een $\frac{3}{4}$ cirkel, waarbinnen de vier spijkergaten in een trapezium staan. Wij kennen uit het eigen land precies zulke steekwapenen verder uit Bergsham bij Garderen, Markelo, Tubbergen, Venlo en Weurt; verwante, doch ietwat afwijkende vormen uit Drouwen, Ootmarsum, Zuidlaren, en kleinere exemplaren uit Zeyen en Schoonebeek in Drenthe. Verder komen zij voor in Nedersaksen en Holstein; zij staan bekend onder de naam van Sögeler zwaard, naar de vindplaats Sögel in Hannover.

De bijl heeft door zijn scherpe knik bijna aan het begin van de snede een opvallende vorm. Ter betere bevestiging aan de houten steel zijn de randen plaatselijk verhoogd (randbijl). De snede is waaivormig verbreed. Bijlen van deze vorm treffen we eveneens aan in het Rijksmuseum Kam te Nijmegen, vermoedelijk dus uit die buurt afkomstig, en uit een graf te Goirle, door VAN GIFFEN ontgraven. In laatstgenoemd graf uit tumulus VI lag de bijl in het oudste graf van een palissadeheuvel, een boomkist met skelet. Verdere grafgiften waren hier een epileertangetje, wat organische resten, twee bronzen plaatjes en een bandvormige vingerring. Uit latere tijd stamden nog enige brandskeletgraven en in een secundaire, eroverheen opgeworpen heuvel met kringgreppel een Deverelurn. Voorts kennen we een dergelijke bijl nog van Drouwen uit een grafheuvel met steenkrans, skeletgraf en „dodenhuis”, waaruit verder te voorschijn kwamen het genoemde Sögelerzwaard, twee gouden spiraaltjes uit het haar van de dode, een lancetvormige pijlpunt, een zogenaamde vuurslag, een slijpsteentje en zeven pijlspitsen uit vuursteen. In het buitenland komt onze bijlvorm uitsluitend voor in Nedersaksen, inzonderheid Hannover.

Vervolgens de twee lans- of speerpunten. Dit wapen is veel minder dan dolk of zwaard en bijl aan een langzame evolutie onderworpen geweest. Terstond reeds vond men in brons de juiste vorm: met een kokervormig onderstuk werden zij op de houten schacht gestoken. Twee tegenover elkaar liggende doorboringen geven verder gelegenheid, de aanhechting te verstevigen door ze met leer vast te binden ofwel met spijkers aan de steel te verbinden.

Opvallender is de versiering op het ene stuk van Overloon: gegraveerde rondomlopende banden en wolfstandmotieven, eigenlijk nog dezelfde ornamenten die reeds op de fraaiste bekers der laatneolithische strijdhamer of bekercultuur voorkomen. De wijze waarop het blad zich langs de steel tot op de spijkergaten voortzet doet echter denken aan vormen uit Sleeswijk-Holstein.

De andere, onversierde lanspunt bezit een vierhoekig spijkergat. Op grond daarvan kan men deze in verband brengen met typen uit Lüneburg bij Hannover. Een ander exemplaar werd bij Ruygenhoek (Lisse) gevonden en vertoont een zekere verwantschap met vondsten uit het Westen (Engeland). Wij tekenen hierbij aan, dat enkele delen van de vondst uit Drouwen, boven vermeld, eveneens uit het Westen stammen, nl. de lancetvormige

pijlsplits uit Engeland en de haarringetjes uit goud, misschien uit Bretagne. Ten slotte de naald. Deze bezit een enigszins verdikte hals met doorboring. Door dit gat werd een koordje bevestigd dat met het andere eind aan de punt van de naald geknoopt kon worden. Aldus ontstond een oervorm en voorbeeld voor de latere mantelspelden (fibulae), die alle, hoe gevarieerd overigens, de grondvorm van onze veiligheidsspeld vertonen. Wij plegen deze vorm dan ook „oerfibula” te noemen. Ook deze naald dateert uit de vroege bronstijd en geeft blijk van een Zuidduitse beïnvloeding.

Willen we deze vondst nu gebruiken om iets meer te weten te komen omtrent afkomst en aard der bevolking van Brabant in de bronstijd, dan moeten wij ons er eerst van overtuigen dat zij geen uitzondering vormt, doch dat zij het gewone beeld weerspiegelt. Welnu, Dr. FELIX toont aan dat dit het geval is. Brabant wordt blijkbaar in de vroege bronstijd bewoond door een bevolking, die in haar wapenen grote overeenkomst met Nedersaksen vertoont, in haar sieraden echter enige Westeuropese invloeden verraaft, alsmede import uit Zuid-Duitsland. In latere perioden echter, ten tijde onzer urnenvelden, zijn de bronzen alle van Zuidduitse oorsprong. In Midden- en Zuid-Limburg daarentegen vormen de vondsten in de vroege bronstijd een voor de hand liggende eenheid met die uit het Rijnland en, ruimer opgevat, met die van Zuid-Duitsland. Brabant (en het noorden van Limburg) onderscheidt zich dus duidelijk van Limburg in de vroege bronstijd als een daarvan losstaand, zelfstandig cultuurgebied, dat naast meer voor de hand liggende Westeuropese invloeden ook Noordduitse beïnvloeding verraaft, een invloed overigens, die eveneens duidelijk spreekt uit het grafritueel: boomkistgraven en dodenhuisen zijn eveneens Noordduitse verschijnselen. Van de palissaden kan men wellicht met minder zekerheid hetzelfde zeggen, want deze komen immers ook in Engeland zeer sprekend voor, al vindt men ze ook in Nedersaksen en Westfalen. Zij ontbreken evenwel verder noordelijk, waar steenzettingen regel zijn.

Het moge duidelijk zijn dat we de betekenis dezer verschijnselen eerst sprekender zien, wanneer we de onmiddellijk eraan voorafgaande periode zowel als de erop volgende toestand mede beschouwen.

In het late neolithicum zagen we reeds in een vorig artikel Brabant bewoond door een bevolking met Westeuropese affiniteiten (de vorm der stenen bijlen; paalbouw(?)). Daarbij voegen zich vervolgens echter enige tamelijk recente vondsten van vertegenwoordigers der beker- of strijdhamercultuur (vondsten van Schaik en Heesch), die dus wijzen op een invloed die uit het Noordoosten komt (Veluwe, Overijssel, via Nijmegen en uiteindelijk Westduitsland en verder oostelijk). Deze bekercultuur brengt ons reeds het eerste metaal in de gedaante van zeer kleine, meestal ruitvormigé bronzen dolkjes met oorspronkelijk houten greep.

Uit de allervroegste bronstijd die hierop volgt, vinden we omgekeerd een sterke Engelse inslag bij de metalen voorwerpen die dan in gebruik waren, en wel tot in West-Duitsland (hellebaarden, bronzen dolken, gouden „lunulae” (halve-maanvormige versierselen)). Wij zagen overigens reeds dat Spanje en Engeland in die tijd een belangrijke industrie met export naar het vasteland bezaten. Deze import uit het Westen hield spoedig op te bestaan, toen in Zuid-Scandinavië, Denemarken en Sleeswijk-Holstein een eigen bronsindustrie ontstond, hetgeen juist in de door de vondst van

Overloon gekarakteriseerde periode blijkt te vallen. Opmerkelijk is, dat in West-Frankrijk daarna het aantal depotvondsten sterk toeneemt, zodat het de schijn heeft, alsof de Engelse export zich op dit nieuwe afzetgebied gaat richten — misschien juist doordat ons land en de gebieden ten Oosten van onze grens als zodanig wegvielen.

Wenden we ons tot de volgende periode, dan ontdekken we eerst een bronsarme tijd gedurende MONTELIUS' derde periode. In de daarop volgende vroegste urnenveldentijd evenwel zien we wederom naast overeenkomsten een belangrijk verschil tussen Brabant en Limburg. De urnen met de as der doden werden in een laag heuveltje met kringgreppel bijgezet, maar terwijl we in Limburg dezelfde urntypen als in het aangrenzende Rijnland aantreffen: sterk geprofileerde vormen met schuine rand alsmede urnen met ingekerfde versiering, treffen we naast deze typen in Brabant ook gladwandige urnen aan van dubbelconische vorm, alsmede min of meer terrine-vormige, die in Limburg en het Rijnland ontbreken. Deze Brabantse vormen komen daarentegen in groten getale voor in de noordelijke provincies van ons land, Noordwest-Duitsland en Denemarken, waar juist de urnen met ingekerfde versiering en die met scherp geprofileerde vorm steeds minder in aantal worden, hoe noordoostelijker men komt.

Van deze verschijnselen is de oorzaak bekend. De stroming die bij ons de urnenvelden bracht, kwam uit Zuid-Duitsland en voerde de scherp geprofileerde vorm en het type met ingekerfde versiering met zich mede. In het Noorden van Europa doet zich deze invloed slechts zijdelings gelden, en de dubbelconische urn en de terrine zijn de eigen vormen van het Noorden. Aldus blijkt in de Brabantse urnenvelden opnieuw een sterk noordelijk element op te treden, dat in het aangrenzende Limburg alsmede in het Rijnland ontbreekt. Het ligt dan voor de hand, dit noordelijk element niet te vereenzelvigen met dat van de invallers die in Limburg en Brabant de zede der lijkverbranding invoerden, doch hierin een weer opleven van de oude affiniteit tot het Noorden te zien, die we in de bronzen voorwerpen van Overloon reeds vonden.

Onze bronzen voorwerpen en de cultuur uit de vroege bronstijd die zij vertegenwoordigen, krijgen op deze wijze een verhoogde betekenis. Kan het zijn dat zij duiden op het bestaan van een oud, men zou het bijna Nederduits kunnen noemen, element in de bevolking, dat later, in de vroege urnenveldentijd, met de onmiskenbaar vreemde invloeden der urnenveldenstroming opnieuw het hoofd opsteekt?

We zijn geneigd, met Dr. FELIX deze vraag bevestigend te beantwoorden. Ondanks de Zuidduitse en Westeuropese invloeden zien we in de bevolking van Brabant tijdens de vroege bronstijd een Nederduitse grondslag. Dr. FELIX nu ziet deze Nederduitse verschijnselen slechts weinig verschillen van die uit Scandinavië en Denemarken. Hij ziet bovendien in Neder-Duitsland (met Noord-Nederland) zowel als in Zuid-Scandinavië en Denemarken de cultuur van de bronstijd ontstaan uit de vermenging van de hunebedden-cultuur met de strijdhamercultuur. Aangezien men in Zuid-Scandinavië en Denemarken algemeen aanvaardt, dat daar althans uit deze vermenging van twee oorspronkelijk verschillende elementen de latere Germanen zijn ontstaan, meent Dr. FELIX goed recht te hebben, ook de cultuur van de vroege bronstijd in Drenthe, Overijssel, Gelderland en Brabant Germaans te noemen. Een andere praehistoricus, SPROCKHOFF met name, ziet in

de verschillen tussen de Nederduitse verschijnselen en die uit het latere stamland der Germanen, Zuid-Scandinavië en Denemarken, motieven om van prae-Kelten te spreken.

Wij voor ons zijn van mening, dat een naamgeving als Germaans of Keltisch in deze vroege tijd nog prematuur genoemd moet worden. Want wanneer we de grafvormen en bronzen voorwerpen van het type-Sögel die we in het kort onder de naam „Nederduits” samenvatten, Keltisch zouden noemen, welk een miskennis zou dit dan inhouden van het eigene der Keltische cultuur aan de Bovenrijn, die ter plaatse, weliswaar onder klassieke invloed, later de zo typische Keltische stijl ontwikkelde. Wanneer daar de prae-Kelten zaten, in het bezit van de Bovenrijnse bronstijdcultuur, dan zijn de Nederduitse stammen deze niet. Als we omgekeerd de „Nederduitse” verschijnselen met hun uitlopers tot in Brabant Germaans zouden noemen, dan menen we dat de verschillen tussen de ontwikkeling in dit Nederduitse gebied en die in het eigenlijk Germaanse kerngebied, Zuid-Scandinavië, Denemarken en Sleeswijk-Holstein, toch teveel zouden worden onderschat.

Nederland in zijn geheel, Brabant in het bijzonder, en Neder-Duitsland in ruimere zin, vormen gedrieën het frontengebied van twee machtige invloedssferen: het Westen en Zuidwesten enerzijds, het Noorden anderzijds. Ook al kennen we hun namen niet, we zijn reeds tevreden met de aanwijzing, dat Brabant, ondanks zijn ligging aan de andere zijde van de delta van Rijn en Maas, een belangrijke invloed vanuit Neder-Duitsland in de vroege bronstijd ondergaan heeft.

Het lijkt ons van eminent belang dat door het grondig en bekwaam onderzoek van Dr. FELIX de uitzonderlijke plaats van Brabant als een tijdelijke noordelijke wig in West-Europa is aangetoond en we meenden de lezers van „Brabants Heem” deze conclusies niet langer te mogen onthouden.

Oegstgeest, 5 December 1951.

F. C. BURSCH.